

ADAKLI KİLİSESİ ÜZERİNDE BULUNAN RÖLYEF VE KÖKENİ HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Öğr. Üyesi Nebi BUTASIM
Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZ

Bingöl ili tarihi eserler açısından zengin bir envantere sahiptir. İlin tarihi eserleri, sanat tarihçi ve arkeologlar tarafından yeterli düzeyde incelenmediği için, bilim dünyası ve kamuoyu tarafından çok az bilinmektedir. Bingöl ilinin Neolitik dönemden beri yerleşim yeri olduğu araştırmacılar tarafından kabul edilmiştir. Neolitik dönemden sonra da birçok medeniyete ev sahipliği yaptığı bilinmektedir. Son dönemde yapılan araştırmalar ile Bingöl ilinde Neolitik, Urartu, Hitit, Roma, Bizans, Eyyubi, Akkoyunlu, Osmanlı dönemlerine ait yerleşim yerleri ve bu dönemlere ait tarihi eserler olduğu saptanmıştır.

Bingöl ilinde bulunan eserlerin en yoğun olduğu bölgelerden biri de Kiğı ve Adaklı ilçeleridir. Kiğı ve çevresinde, Neolitik dönem yerleşkelerinden, son dönem Osmanlı eserlerine kadar geniş tarihi bir aralıkta eserler mevcuttur. Bölgede özellikle Hıristiyan dönemine ait önemli ölçüde manastır ve kilise bulunmaktadır. Bölge içinde yer alan ve günümüzde Bingöl ilinin ilçeleri arasında bulunan Adaklı ilçe merkezinde de günümüzde büyük kısmı yıkılmış bir kilise bulunmaktadır. Bu kilisenin ayakta kalan tonozlu kısmının giriş kapısında bir rölyef yer almaktadır. Bu rölyef, Hıristiyan mitolojisi ve ikonografisinde yer alan, Aziz George'nin bir ejderha/yılanı ezdiği tasvirdir. Hıristiyan dünyada geniş yer edinmiş bu rölyef, Hıristiyanlık öncesi döneme ait olan bir inanış veya efsanenin, Hıristiyan dininde farklı bir şekilde hayat bulmuş halidir.

Bu çalışmada, Bingöl ilinde bulunan ve Hıristiyan kiliselerinde tasvir, rölyef ve heykelleri yapılmış olan Aziz George'nin rölyefinin tarihi kökenleri üzerinde durulacaktır. Hıristiyan sanatına mal edilen ve doğu kökenli olan bu efsane ve bu efsanenin yansımaları değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: Hıristiyan, sanat, Bingöl, rölyef, Aziz George

ABSTRACT

An Assessment On The Relief And Origin Of The Adaklı Church

Bingöl province has a rich inventory in terms of historical artifacts. Little knowledge is known by the scientific community and the public since the city's historical monuments, art history and archaeologists have not been adequately examined. It is known that Bingöl province has been a settlement since the Neolithic period and has hosted many civilizations in later historical periods. According to the recent researches, Neolithic, Urartu, Hittite, Roman, Byzantine, Ayyubi, Akkoyunlu, Ottoman settlements and historical monuments were found in Bingöl province.

One of the regions where the works in Bingöl province are the most concent-

rated are the Kiğı (Keghi) and Adaklı (Azakpert) districts. There are a wide range of works from the Neolithic period settlements to the recent Ottoman works around Kiğı. There is a significant monastery and church in the region, especially belonging to the Christian era. There is a ruined church in Adaklı district center which is located between the districts of today's Bingöl province. There is a relief at the entrance of the vaulted section of this church. Located in Christian mythology and iconography, this relief is a picture of St. George crushing a dragon / snake. This relief, which has a very large place in the Christian world, is a belief and a myth that belonged to the pre-Christian period and has come to life differently in the Christian religion.

This study will focus on the historical origins of the St. George Relief in Bingöl province, which was made in relief, relief and sculpture in the Christian churches. These myths and artifacts in Christian art that originated in the East will be evaluated.

Keywords: Christian, art, Bingöl, relief, Saint George

Giriş

Kültür ve sanat, durağan olgular olmayıp tarihi süreç içinde ve medeniyetler arasında sürekli aktarılarak ve değişimlere uğrayarak farklı şekil ve yapılarla bürünmektedir. Bu konuda Ortadoğu ve Anadolu coğrafyası, köklü bir tarihi geçmişe sahip olmasından kaynaklı, oldukça fazla efsane, tarihi veri barındıran bölgeler arasındadır. Mezopotamya ve Anadolu'nun kültürel birikimi, bu bölgelerde yaşanan ekonomik, insan göçü ve savaş gibi etkenler vasıtasıyla dünyanın diğer bölgelerine bazen tamamen aynı şekilde bazen de farklı kimliklere bürünerek ulaşmıştır.

Bu kültürel alış-verişin kanıtlarından biri Kalkolitik çağda ekonomik ve politik merkezlerden biri olan Malatya-Arslantepe'dir. Anadolu ile Mezopotamya arasında hem kültürel hem de ekonomik alışverişi sağlayan önemli merkezlerden biri olan Arslantepe,¹ Mezopotamya ve Doğu toplumlarına ait kültürel birikimin batıya taşınmasında önemli rol oynamakta ve bu kültürel birikimin farklı bölgelere aktarımına katkıda bulunmaktadır.

Sadece Kalkolitik dönemle sınırlı olmayan bu kültür ve sanat alış-verişi daha sonraki dönemlerde farklı devletler ve medeniyetler tarafından tarihi süreç içinde birbirleri arasında taşınmıştır. Bunun en bariz örneklerini Haçlı seferlerinde görmekteyiz. Anadolu'nun bir geçiş güzergâhı olması ve Ortaçağ boyunca devam eden Haçlı seferleri Mezopotamya ve Anadolu'da bulunan mirası Batı'ya taşımıştır. Anadolu üzerinden Ortadoğu'ya ulaşan Haçlılar sadece o günün maddi zenginliklerini değil aynı zamanda kültürel mirasını da Batı'ya taşımıştır.² Özellikle Hıristiyan dünyada cesaret ve fedakârlık örneği kimi şövalye ve komutanlar öldükten sonra aziz ilan edilmiş ve böylelikle haklarında hikâyeler, efsaneler uydurulmuştur.³ Anadolu ve Mezopotamya'ya ait olan birçok efsane ve söylence Hıristiyan dünyada bu tür şövalye ve komutanlara uyarlanmıştır. Özellikle Tanrı ve bu tür kahramanlar Aziz George olarak yeniden kurgulanmıştır.⁴

¹ Tiryaki, Sırrı, Kalkolitik Çağda Anadolu Bölgesi Madencilikinin Başlangıç Evreleri, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (BUSBED)*, Yıl 7, Cilt 7, Sayı 13, Bahar 2017, s. 182.

² Basuğuy, Bedrettin, *Eyyubiler, el-Melikü's-Sâlih Dönemi*, İstanbul, Siyer Yay, 2017, s. 155.

³ Basuğuy, *Eyyubiler*, s. 182.

⁴ Koçak, Aynur Koçak-Serdar, Gürçay, "Alevi-Bektaşî Velâyetnâmelerinde "Ejderha" Motifi", *Journal* → →

Adaklı Kilisesi'nin Tarihi

Adaklı ilçesi, Bingöl il merkezine 45 km uzaklıktadır. Adaklı'da bulunan kilisenin tarihi hakkında kesin bilgilere sahip değiliz. Bingöl ile ilgili yaptığımız "Bingöl'deki Mimari Eserler" isimli yüksek lisans çalışmasında 2003-2004-2009 yılları arasında söz konusu bölgeyi ve kiliseyi çalışma imkânımız oldu. O tarihlerde kilisenin kalan tonozlu bölümünde üzeri aşınmış bir kitabe bulunmaktaydı. Tonozlu bölümün içinde muhafaza edilen kitabenin üzerinde bir iki harf zar zor seçilmekte ama genel olarak silik olduğundan bir şey anlaşılılmamaktaydı. İki parça halinde olan kitabenin görünen harflerinden Roma-Bizans kitabelerinde kullanılan harfler olduğu anlaşılabilirdi. Ancak daha sonraki yıllarda yaptığımız araştırma gezilerinde bu kitabeyi bulamadık (**Resim 1**). Adaklı ve Kiğı bölgelerinde yaptığımız araştırmalar neticesinde, Ermenilere ait olan kiliselerin, yapısal ve plan olarak farklılıkların olduğunu ve genellikle kitabelerin Ermenice yazıldığını varsayarsak⁵ bu kilisenin Ermenilere değil de Kiğı çevresinde hâkim olan Bizans Devleti'ne ait olduğunu düşünebiliriz. Bu bölge Hristiyanlık dini otoritesi açısından 650'li yıllarda Khaldia, XI. yüzyılda ise Trabzon diocesisine (dini bölge) bağlı olduğu geçmektedir.⁶ Adaklı Bizans döneminde Artaleson olarak isimlendirilmekteydi.⁷ Hatta bu bölgenin yani Artaleson'un bir dux'u (lider) olduğunu ve liderinin isminin kroniklerde geçtiğini görmekteyiz.⁸ İslam akınlarından sonra bölgede sıklıkla farklı devletler egemen olmuş ancak Akkoyunluların bölgeyi tamamen kontrolünden önce yukarıda da anlatıldığı üzere dini olarak Trabzon diocesisine bağlı kalmıştır. Akkoyunluların bölgeyi tamamen egemenlikleri altına aldığı süreçte bölge, Ermenice Astghaber veya Azakpert ismiyle anılmıştır. ⁹ Akkoyunlu Kutlu Bey döneminde (1362-1388)¹⁰ Kiğı ve çevresi Pir Âli tarafından egemenlik altında alınmıştır.¹¹ Akkoyunlu hâkimiyeti sürecinde ve sonrasında Osmanlı döneminde yapılan kiliselere bakıldığında Ermenilere ait kiliselerin daha küçük ve moloztaş malzemenin kullanıldığı, figüratif öğelerin yer almadığı yapılar görmekteyiz. Oysaki bu yapının kalan kısmında bile barındırdığı rölyefler ve kullanılan düzgün kesme taş burada hâkim olan daha güçlü bir devletin varlığını ortaya koymaktadır. Oysaki Kiğı, Adaklı ve çevresinde Ermeniler Bizans'a ve sonrasında Akkoyunlu ve Osmanlıya bağlı olarak yaşamış bir halk olarak görünmektedir. Bu bilgiler ışığında yapının

→ →

of *Analytic Divinity*, Ankara, Cilt 1, Sayı 1, Ocak 2017, s. 43.

⁵ Butasım, Nebi, *Bingöl'deki Mimari Eserler*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2010, s. 164.

⁶ Honigmann, Ernst, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, Çeviren: Fikret İşıltan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1528, İstanbul 1970, s. 194-195.

⁷ Sincilar, Thomas Alan, *Architectural & Archaeological Survey*, The Pindar Press, Londra 1990, Volume IV, 4. Cilt, Sayfa 372.

⁸ Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s. 15.

⁹ Sincilar, *Architectural & Archaeological Survey*, s. 372.

¹⁰ Özger, Yunus, "Akkoyunlu Dönemi Eseri Olarak Bilinen Bir Osmanlı Camii", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* (OTAM), Ankara 2007, sayı 21, Ankara Üniversitesi Basımevi, s. 71

¹¹ Toksoy, Ahmet, Akkoyunlular ve Erzincan (Uzun Hasan Devrine Kadar), *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, TÜBAR, Niğde 2014 Bahar, sayı 35, s. 246.

Bizans döneminde yapıldığını varsaymak gerekmektedir. Her ihtimalde kaybolan ve okunamayan kitabesini bir kenara bırakırsak, kilisenin 14. yüzyıldan önce yapıldığını kabul etmemiz gerekmektedir.

Kilisenin Genel Özellikleri ve Saint George Rölyefi

Adaklı eski mahallede bulunan kilisenin büyük kısmı yıkılmıştır. Bu yıkılan kısma bir cami yaptırılmış olup kilisenin güney tarafında bir tonozlu bölüm ve ona bağlı olarak yol hizasında üç kemerli bir çeşmesi günümüze ulaşmıştır. Kalan tonozlu bölüme batı tarafından açılmış bir kapı ile girilmektedir. Kapı düz lentolu olup üzerinde yuvarlak kemerli bir açıklık bulunmaktadır. Tonozlu bölüm beden duvarları ve üst örtüsü ile birlikte düzgün kesme taştan yapılmıştır. Tonozlu bölümün giriş kısmının tam karşısında bir adet mazgal pencere yer almaktadır. Güney duvarına daha sonradan yapıldığı belli olan basit bir mihrap yapılmıştır. Yapının kuzey tarafında zemin alçak olup burada bir adet çeşme yer almaktadır. Çeşmede üç adet oluk olup olukların bulunduğu yer yuvarlak kemerli niş içinde yer almaktadır. Kemerlerin birleştiği alanlarda hayvan rölyefleri bulunmaktadır (**Resim 2-3**).

Makalemize konu olan rölyef tonozlu bölümün giriş kısmının üzerinde bulunan konsolun yan yüzeyinde yer almaktadır. Konsolun güney tarafında rölyef net olarak görülebilmektedir. Konsolun kuzey tarafında başka bir rölyef olduğu ancak daha sonra tahrip edildiği anlaşılmaktadır. Konsolun yuvarlak yüzeyi ise balıksırtı şeklinde süslemelere sahiptir. Rölyefte, aziz bir binek üzerine elinde uzun bir mızrak tutar şekildedir. Mızrağın uç kısmı bir yılan/ejderhanın başına doğru tutulmuş şekilde tasvir edilmiştir. Yılan/ejderha o denli büyük tasvir edilmiştir ki dairesel konsolun çevresini döner şekildedir. Söz konusu rölyefte yılanın büyüklüğü dışında, hem aziz hem de bindiği binek anatomik gerçeklikle uygun şekilde yapılmıştır. Oyma tekniği ile yapılmış olan rölyefteki binek, yan cepheden verilmiş olup aziz ise tam cephe duruşu ile tasvir edilmiştir. Yüz hatları, vücut oranları ve başındaki azizliği simgeleyen hale oldukça net ve gerçek kontürlerle yapılmıştır (**Resim 4-5**).

Aziz George'un Hayatı

Aziz George'un hayatı hakkında oldukça fazla bilgi bulunmaktadır. Kimi kaynaklara göre aziz kimi kaynaklara göre ise bir savaşçı olan Saint George gerçekte kimliği tam olarak belli olmayan bir kahramandır.¹² Aziz George'nin doğup yaşadığı bölge ve öldürüldüğü yerler üzerinde de farklı anlatımlar bulunmaktadır.¹³

Avrupa'da Aziz George ile ilgili efsanenin en eski versiyonunun, edebi anlatım olarak, 5. yüzyıldan kaldığı kabul edilmektedir. Hippolyte Delehay, Grek

¹² Tekinalp, Vahit Macit, *Anadolu Selçuklu Sanatında Bizans Sanatının İzleri ve Hıristiyan Topluluğunun Bu Oluşuma Katkısı*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD), Ankara Temmuz 2017, Cilt 4, s. 113.

¹³ Ocak, Ahmet Yaşar, "XIII. -XV. Yüzyıllarda Anadolu'da Türk-Hıristiyan Dini Etkileşimler ve Aya Yorgi (Saint Georges)Kültü", *Bellefen*, Aralık 1991, Cilt: LV, sayı 214, s. 664.

(Yunan) mitolojisi üzerine yaptığı araştırmada Viyana el yazmalarına dayandırıldığı bilgiye göre bu efsane 5. yüzyıla ait olup Yunan menşelidir. Delehay'e göre Roma egemenlik alanında bulunan Kapadokya bölgesinde askeri bir komutan olan Aziz George İsa'ya inanmış bir Hıristiyan olup İmparator Datianus'un putlara kurban vermesi emrini reddederek işkence görmüştür. İmparator Daitanus'un, Aziz George'nin imanını kırmak için uğraştığı süreçte, Aziz George birçok ilahi ilham almıştır. Uzun süren işkence süresince üç kez öldüğü ancak Mesih İsa ve Aziz Michael tarafından tekrar diriltilmiştir. Bazı mucizeler de gösterdiği belirtilen Aziz George, Haçlı seferleri sırasında Müslüman savaşçılardan korkan Hıristiyan şövalyelere öncülük edip Kudüs'ü kurtarmaya gitmiş ve 1222 ülkelerine dönen şövalyeler tarafından İngiltere'de ülkenin koruyucusu olarak kabul edilmiştir.¹⁴ Partcia Brown'a göre yazılan efsane kitaplarındaki Aziz George, Kapadokya bölgesinde doğmuş ve en erken 11-12. yüzyıllarda resmedilmiştir.¹⁵ Ancak burada görüldüğü gibi her iki anlatımda da eksiklikler ve yanlışlıklar mevcuttur. Hem ilk resmedilme tarihi hem de hayatı hakkında batılı araştırmacılar yanlışlıklar yapmışlardır. Çünkü bu kültün tasvirlerine konu olması çok daha eskilere dayanmaktadır.

Kabul gören en temel anlatı St. George'nin miladi III. yüzyılın ikinci yarısında Filistin'in Remle¹⁶ Kasabası'nda doğduğu şeklindedir. 23 Nisan 303'te Diocletion devrinde (284-305)¹⁷ imparatorun İzmit'te Hıristiyanlar aleyhine astığı bir fermanı yırtması yüzünden çeşitli işkenceler sonucunda öldürülmüştür.¹⁸ Kimi zaman Aziz Yorgi, kimi zaman da Cercis Nebi¹⁹ olarak tanımlanan bu kült şahsiyetin Kapadokya'da doğduğu ve imparator Diocletion zamanında generalliğe kadar yükseldiği varsayılmaktadır. Ancak Hıristiyanlığı kabul edip yaimaya başlamasıyla başı kesilerek öldürülmüştür.²⁰ Bazı araştırmacılar ise Kapadokya'da doğduğunu ve daha sonra 14 yaşında annesi ile birlikte Filistin'e göç ettiğini burada 17 yaşında Roma ordusuna asker olarak girdiğini belirtmektedir. Diocletianus döneminde Hıristiyanlara işkence yapıldığı ve putlara tapmayanların öldürülmesini emrettiği, ancak Aziz George'nin Hıristiyanların yanında yer aldığı belirten araştırmacılar, bundan dolayı öldürüldüğünü belirtmektedirler. Aziz George'nin Hıristiyanlık adına mücadelesi Hıristiyanlar nezdinde oldukça değer bulmuş ve neredeyse Anadolu'nun her tarafında Aziz George adına manastır ve

¹⁴ Brown, Patricia, *The Role And Symbolism Of The Dragon In Vernacular Saint's Legends, 1200-1500*, Birmingham Üniversitesi Sanat Fakültesi, Basılmamış Doktora Tezi, Birmingham 1998, s. 114-115.

¹⁵ Brown, *The Role And Symbolism Of The Dragon*, s. 124-125.

¹⁶ Ocak, "XIII. -XV. Yüzyıllarda Anadolu'da Türk-Hıristiyan Dini Etkileşimler", s. 670.

¹⁷ Aykıt, Dursun Ali, "Müslümanların ve Hıristiyanların Ortak Ziyaretgâhlarından Biri Olarak Aya Yorgi (Saint George) Manastırı", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas 2013, Cilt XVII, Sayı 1, s. 122.

¹⁸ Günay Tümer, "Circis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, Cilt 8, s.26.

¹⁹ Ocak, "XIII. -XV. Yüzyıllarda Anadolu'da Türk-Hıristiyan Dini Etkileşimler", s. 662-666; Aykıt, "Müslümanların ve Hıristiyanların Ortak Ziyaretgâhlarından Biri Olarak Aya Yorgi (Saint George) Manastırı", s. 122.; Tümer, "Circis", s.26.

²⁰ Aykıt, "Müslümanların ve Hıristiyanların Ortak Ziyaretgâhlarından Biri Olarak Aya Yorgi (Saint George) Manastırı", s. 122.

kiliseler inşa edilmiştir.²¹

Ejder-İnsan Mücadelesi Bağlamında Saint George Rölyefinin Kökeni

Ejder kültü ve buna bağlı olarak ejderin tasvirinin tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Özellikle Çin, Hind ve Orta Asya, İran, Mezopotamya ve Anadolu bölgelerinde ejder tasvirini görmek mümkündür. Ejderha kültürünün menşei kadim doğu ve Orta Asya olduğu,²² ikonografik olarak en çok görülen anlatımlardan birinin ejder-insan mücadelesine ait olduğu belirtilmektedir.²³ Ancak Orta Asya ve Çin gibi bölgelerde eski dönemlerde ejder-insan mücadelesinden ziyade Ejderi koruyucu ve hayat ağacı ile bağlantılı olarak görmektediriz.²⁴

Gönül Öney, insan-ejder mücadelesinin iyi ile kötü mücadelesinin bir sembolü olduğunu belirtmektedir.²⁵ Yaşar Çoruhlu özellikle ejder ile mücadele efsanelerinin kökeninin Doğu olduğunu örnekleri ile açıklamakta, ejder-İnsan mücadelelerine ait efsanelerin Anadolu'da Hitit ve Sümer, Asya'da Hint ve Çin, eski İran'da anlatılageldiğini ve bu mücadele sahnelerinin Anadolu, Asya ve Avrupa'da oldukça yaygınlaştığını belirtmektedir.²⁶ Sara Kuehn, Doğu Hristiyan sanatında ejder-insan mücadelesinin en erken 7. yüzyıla değin indiğini ve bunun trans-kafkas kültürünün bir devamı olduğunu savunmaktadır.²⁷

Hristiyan sanatına bağlanan St. George ile ejderha mücadelesi, Hristiyan sanatında görülmeden çok önceye dayanan mitolojik bir efsanedir. Bu mitolojik anlatımın en eski varyasyonları Sümer ve Hitit mitolojilerinde²⁸ görülebilmektedir.

Sümer tabletlerinde rölyefi de bulunan bu efsanede (XIX. Tablet), Silindirik mühür üzerinde ejderle savaşan tanrı resmedilmiştir. Efsanede yer ve gök ayrıldıktan sonra ejder (Kur) tarafından yeryüzüne kaçırılan tanrıça Ereškigal'i kurtarmaya giden su tanrısı Enki'nin ejderi yenmesi veya diğer bir anlatımla Tanrı Ninurta ile Ejder Kur arasındaki mücadele anlatılmaktadır. Sümer mitolojisine ait olan bu efsane M.Ö. 3 ile 1. bin yıl içinde değerlendirilmektedir²⁹ (**Resim 6**).

²¹ Gür, Durmuş-Yılmaz, Salih, "Batı Karadeniz'de Saygı Gören Bazı Azizler "Karadeniz Ereğlisi, Filyos, Safranbolu, Amasra, Bartın, Sinop", *XX. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, 02-05 Kasım Sakarya 2016, Sakarya Üniversitesi Yayınları 2017, Cilt I, s. 236-37.

²² Koçak-Günay, "Alevi-Bektaşî Velâyetnâmelerinde "Ejderha" Motifi", s. 34.

²³ Kuehn, Sara, "The Dragon In Medieval East Christian And Islamic Art", Brill, Leiden 2011, s.92; Tekinalp, "Anadolu Selçuklu Sanatında Bizans Sanatının İzleri ve Hristiyan Topluluğun Bu Oluşuma Katkısı", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, Ankara Temmuz 2017 (4), s. 113.

²⁴ Öner, Gönül, "Gazneli Saray Süslemelerinin Anadolu Selçuk Saray Süslemelerine Akisleri", *Sanat Tarihi Dergisi*, Ocak 2016, 3, s. 131.

²⁵ Öney, "Anadolu Selçuklu Sanatında Ejder Figürleri", *Bellekten*, Nisan 1969, Cilt XXXIII, Sayı 130, s. 191.

²⁶ Çoruhlu, Yaşar, "İslâmiyetten Önceki Türk Sanatında Mücadele Sahneleri", *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner İnalca Armağan*, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Armağan Dizisi 4, Ankara 1993, s. 130.

²⁷ Kuehn, "The Dragon In Medieval East Christian And Islamic Art" s. 102.

²⁸ Ocak, Ahmet Yaşar, "XIII. -XV. Yüzyıllarda Anadolu'da Türk-Hristiyan Dini Etkileşimler" s. 663.

²⁹ Kramer, Samuel Noah, "Sumerian Mythology A Study Spiritual and Literary Achievement In The Third Millennium B.C.", *Pensilvanya Üniv. Yay.*, Fledelfia 1961, s. 78-79.

Hitlere ait olduğu iddia edilen, günümüzde Malatya-Arslantepe kent duvarlarından çıkarılan ve Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi'nde sergilenen bir kabartmada söz konusu sahneye benzer bir sahne yer almaktadır. Ekrem Akurgal'a göre, Hattilere kadar dayanan bu mitolojik kabartmada anlatılan olay en belirgin şekilde Hititlerde ortaya çıkmaktadır. Burada Gök tanrısı Telipinu'nun İlluyanka Ejderi ile savaşı anlatılmaktadır. İki ayrı versiyonu olan mitolojik hikâyenin birincisinde, İlluyanka Ejderi'ne yenilen Gök Tanrısı, Hattili tanrıça Inar'ın yardımı ile ejderi yenmesi anlatılmaktadır. Inar, yardımcıları karşılığında Hupasiya adında bir ölümlüye aşkı vadedmektedir. Tanrıça, ejder ile yer içer ve onu sarhoş eder. Ejder baygın yatarken Hupasiya gelip ejderi sıkıca bağlar. Daha sonra Gök Tanrısı başka tanrılarla beraber gelip ejderi öldürür. Bir diğer varyasyonda ise "Ejder İlluyanka yaptığı savaşta Gök tanrısını yener ve onun yüreği ve gözlerini alır. Gök Tanrısı ejderden öç almak için Arm adlı bir ölümlünün kızı ile evlenir ve ondan bir oğlu olur. Oğul büyüyünce ejderin kızı ile evlenir ve babasının yüreği ve gözlerini geri alır. Gök Tanrısı eski gücüne kavuşunca ejderi öldürmeye gider; ancak orada oğlu bulunmaktadır. Oğlu babasına "beni de öldür" diye bağırır. Bunun üzerine Gök Tanrısı ejder İlluyanka ile birlikte oğlunu öldürür"³⁰ (Resim 7).

Aynı kurgusal şema İran'da Zerdüş't öncesi dönemde İran'da karşımıza çıkmaktadır. İran'ın ilahlarından İntra'nın bir ejderhayı öldürdüğü ve Buda'nın bir kulübede yaşayan ejderha ile savaştığı anlatılmaktadır.³¹ İran coğrafyasında görülebilen insan-ejder mücadelesi M.Ö. 224-241 tarihlerinde hüküm sürmüş Sasani Kralı I. Ardeşir dönemine aittir. Bu rölyef Nakşi Rüstem'de bulunmakta ve Ahrimen ile ejder mücadelesini konu edinmektedir.³²

Daha sonra bu mitolojik kurgu Yunanlılarda, Helen kültüründe farklı bir şekilde hayat bulmuştur. Akurgal'a göre bu efsane Hellen mitolojisinde Zeus ve Typon arasında geçen savaşta görülmektedir. Burada Typon, Tanrı Zeus'un yüreğini ve gözlerini değil, kollarını ve bacaklarının kas liflerini almıştır. Ejderin gözcülüğünü de kızı Aigipyan yapmaktadır. Kas liflerini de geri alan Tanrı Hermes'tir. Akurgal, buradaki efsanenin benzerliğinin yanında yer isimlerinin de Anadolu'ya ait olduğunu belirtmektedir. Typon'un oturduğu yer Mersin civarındaki Korykos Mağarası ve Casius Dağı ise Antakya yakınlarındadır.³³

Her ne kadar elimizde tasvir ve rölyef olarak ispatı bulunmasa bile bazı araştırmacılar Aziz George'nin 4. yüzyıldan itibaren tasvir edildiğini iddia etmektedir.³⁴ Yılan ile mücadele eden aziz tasvirinin Bizans İmparatorluğu döneminde 6. yüzyılda Suriye, Filistin'de ortaya çıktığı ve aynı süreçte Anadolu'ya yayıldığı da en güçlü iddialardan birini oluşturmaktadır.³⁵ Örneğin, Aziz George'nin,

³⁰ Akurgal, Ekrem, *Anadolu Kültür Tarihi*, TÜBİTAK, Ankara 1997, s. 124.

³¹ Koçak-Günay, "Alevi-Bektaşî Velâyetnâmelerinde "Ejderha" Motifi", s. 44.

³² Kuehn, "The Dragon In Medieval East Christian And Islamic Art", s. 93.

³³ Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, s. 125.

³⁴ Gür-Yılmaz, "Batı Karadeniz'de Saygı Gören Bazı Azizler", s. 236-37.

³⁵ Pancaroğlu, Oya, "The Itinerant Dragon-Slayer: Forging Paths Of Image and Identity In Medieval

Mısır'da Bavit Manastırı'nda 6. yüzyıl duvar resminde haleli, pelerinde ve asker kıyafetiyle resmedildiği aktarılmaktadır.³⁶

Anadolu ve Kafkaslarda Hıristiyan sanatında görülmesi X. yüzyıla değin inebilmektedir. Van Akdamar Adası'nda bulunan kilisenin (915-921) kuzeybatı duvarında bulunan rölyefte Aziz Theodore bir ejderhayı mızrak ile öldürmektedir.³⁷ Kapadokya'da Yılanlı Kilise duvarlarında fresk olarak XI. ve XII. yüzyıl olarak karşımıza çıkmaktadır (**Resim 8**). Gürcistan'ın dağlık bölgesinde bulunan Racha bölgesindeki Kral III. Bagrat'ın son dönemlerine tarihlendirilen (1010-1014) bir kilisede typanum üzerinde bulunan rölyefte Aziz George ve Theodore ejder ile savaş sahnesi görülmektedir.³⁸

İslam sanatı ve edebiyatında da benzer kültü ve tasvirleri görmek mümkündür.³⁹ Örneğin Gazne'de Kubadabad sarayında görülen ejder motifi tıpkı daha sonra Anadolu Selçuklu sanatında da görüleceği üzere koruyucu bir motif olarak sembolize edilmiştir.⁴⁰

Anadolu'da Harput Artuklu Meliki İmameddin Ebu Bekr (1186-87) tarihinde bastırıldığı öne sürülen ve günümüzde İstanbul Arkeoloji müzesinde bulunan sikkenin bir yüzünde sol profilden ejder ile mücadele eden erkek figürü bulunmaktadır.⁴¹

Anadolu'da Konya'da aynı şemayı görmekteyiz. Söz konusu iki atlının resmedildiği şemada soldaki figür kılıçla ejderi öldürmektedir.⁴² Konya Alaeddin Köşkü'ne (1220-1237) ait olduğu kabul edilen bu alçı kabartmanın Alaeddin Keykubat dönemine ait olduğu savunulmaktadır⁴³ (**Resim 9**).

İslami dönem el sanatlarında da ejder motifi ile karşılaşmaktayız.⁴⁴ Buna benzer insan-ejder mücadelesini konu edilen figürleri barındıran seramikler Ege Bölgesi yerleşimlerinde de bulunmuştur.⁴⁵ Edebi metinlerde Ortaçağ Anadolu ve Balkan coğrafyalarında dervişler ve tarikat şeyhlerinin ejder ile mücadeleleri⁴⁶ sıkça karşımıza çıkmaktadır. Hacım Sultan, Sarı Saltuk, Şuacaeddin Veli, Koyun Baba, Demir Baba, Otman Baba ve Hacı Bektâş-ı Veli velâyetnâmele-

→ →

Anatolia", University Of Chicago Press 2004, Vol: 43, No: 2, s. 152.

³⁶ Gür-Yılmaz, "Batı Karadeniz'de Saygı Gören Bazı Azizler", s. 236-37.

³⁷ Kuehn, "The Dragon In Medieval East Christian And Islamic Art", s. 108.

³⁸ Kuehn, "The Dragon In Medieval East Christian And Islamic Art", s. 109.

³⁹ Türктаş, Mevlüt Metin, *Denizli Yöresinde Anlatılan Ejderha (Evrân) Efsaneleri Yılan Kitabı*, (Editör: Emine Gürsoy Naskali), Babil Kitabevi 2014, s. 484.

⁴⁰ Öney, "Gazneli Saray Süslemelerinin Anadolu Selçuk Saray Süslemelerine Akisleri s. 131.

⁴¹ Uykur, Ramazan, "Artuklu Meliki İmameddin Ebu Bekr'in Sikkesinde Ejder/Evren İle Mücadele İkonografisi", *XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, 14-16 Ekim 2009 Pamukkale, Pamukkale Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Yayınları 2009, s. 648.

⁴² Kuehn "The Dragon In Medieval East Christian And Islamic Art", s. 98.; Tekinalp, "Anadolu Selçuklu Sanatında Bizans Sanatının İzleri ve Hıristiyan Topluluğun Bu Oluşuma Katkısı", s. 113.

⁴³ Öney, "Anadolu Selçuk Sanatında Ejder Figürleri", s. 188.

⁴⁴ Çevrimli, Nilgün, "Değişik İşlevli Bir Grup Madeni Eser Örnekleri Üzerinde Görülen Ejder Figürleri Hakkında Değerlendirme", *Vakıflar Dergisi*, Haziran 2012, Sayı 37, s. 197,212.

⁴⁵ Tekinalp, "Anadolu Selçuklu Sanatında Bizans Sanatının İzleri ve Hıristiyan Topluluğun Bu Oluşuma Katkısı", s. 113.

⁴⁶ Ocak, "XIII. -XV. Yüzyıllarda Anadolu'da Türk-Hıristiyan Dini Etkileşimler" s. 670.

rinde bu velilerin ejder ile mücadeleleri görülmektedir.⁴⁷ Yine Anadolu halk kültüründe Hidrellez kutlamalarının Aziz George'nin öldürülmesi tarihi olan 6 Mayıs ile aynı tarihlere denk gelmesi bu kültürün ortak bir inançtan doğduğunu ve geliştiğini göstermektedir.⁴⁸

SONUÇ

Bingöl ili Adaklı ilçesi merkezinde bulunan kilisede rölyefi yapılan ve Hıristiyan sanatı ve efsaneleri içinde yer alan bu rölyef ve konusunun alındığı mitolojik olay aslında Hıristiyan öncesi Doğu medeniyetlerine ait bir efsaneden türemiştir.

Doğu toplumlarında Çin, Hint, Türk, İran, Mezopotamya gibi tüm bölgelerde çok eski tarihlerden beri var olan bu kültür kişilik daha sonraki dönemlerde Hıristiyanlarda dini bir kişilik olarak değişime uğrayıp dünyanın her tarafına hem anlatı hem de tasvir olarak yayılmıştır. Anadolu, Mezopotamya, Orta Asya, Uzak Doğu gibi neredeyse kadim kültürlerin tümünde bulunan bu efsane ve tasvirin kesin kökeni bulmak oldukça zordur. Gerçekten dini bir şahsiyetten mi doğdu yoksa çok tanrılı dinlerin efsanelerinden mi çıktı bunu kesin bir şekilde ifade etmek bilimsel gerçeklikten yoksun olacaktır.

Ancak bu tür bir kültürün ve efsanenin varlığı hem anlatılarda hem de her çağda yapılmış rölyef ve heykellerde açıkça görülmektedir. Günümüzde Adaklı kilisesi üzerinde yer alan rölyefin köken itibarıyla tamamen Hıristiyan dünyasına mal edilmesi yanlıştır. Metinde de bahsedildiği gibi çok farklı kültürlerin efsanelerinde yer alan bu tarihi kimlik Bingöl ili Adaklı ilçesinde bulunan ve tarihini henüz saptayamadığımız kilise üzerinde Hıristiyan sanatı olarak ortaya çıkmıştır. Anadolu'nun birçok yöresinde Hıristiyan sanatında yer alan bu anlatı aynı zamanda İslam edebiyatında ve sanatında da görülebilmektedir. Selçuklu, Artuklu, Beylikler dönemi sanatında, hem mimaride hem de el sanatlarında bu tasvire rastlanması doğu kültürünün Anadolu'ya yansımaları şeklinde okumak gerekmektedir. Özellikle Alevi-Bektaşî menkıbelerinde yılan ve ejderle mücadelelerin görülmesi Cercis peygamber, Hızır kültürü ve Aziz George kültürlerinin birbiriyle bağlantılı olduğunu ve bu kültürün Alevi-Bektaşî menkıbelerine aktarıldığının bir göstergesidir.

Bingöl İli Adaklı ilçesinde bulunan kilise bu tasviri barındırması bakımından önemli bir yere sahiptir. Ancak kilisenin kalan tonozlu bölümünün girişinde yer alan bu rölyef kaderine terk edilmiş ve zamanla aşınmaya ve kaybolmaya yüz tutmuştur. Bölgede yaptığımız araştırmalarda, bu yapının kalıntısından anladığımız kadarıyla, bu denli sanata haiz kilise Kiğı merkezde, Kiğı Çanakçı Köyü'nde ve Kiğı Bağlıpınarı Köyü'nde bulunmaktadır. Bu üç kilise de bölgede yoğun olarak bulunan kiliselere göre daha eski tarihlidir. Kullanılan malzeme ve sanatsal açıdan karşılaştırıldığında Adaklı'da bulunan ve Aziz George'ye ada-

⁴⁷ Koçak-Günay, "Alevi-Bektaşî Velâyetnâmelerinde "Ejderha" Motifi", s. 46.

⁴⁸ Ocak, "XIII. -XV. Yüzyıllarda Anadolu'da Türk-Hıristiyan Dini Etkileşimler" s. 669-670.

nan bu kilisenin bu üç kiliseye göre çok daha nitelikli olduğu görülmektedir. Bu da yapının daha eski olduğu ve bölgede Bizans'ın hâkim olduğu dönemlerde yapıldığını gösteren kanıtlardan birini oluşturmaktadır.

Kilisenin ayakta kalan tonozlu bölümü ve üç kemer açıklıklı çeşmesi üzerinde barındırdığı rölyefler ile Bingöl'e ve Adaklı ilçesine tarihsel bir kimlik kazandırmaktadır. Bu nedenle burada bulunan rölyefin en azından farkındalık oluşturularak korunmaya alınması gerekmektedir. Hıristiyan sanatı içinde yer edinmiş ve Hıristiyanlar mal olmuş Adaklı'daki bu anlatım ve rölyefin tarihi süreç içindeki yerinin ve öneminin belirlenmesi için daha nitelikle çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Böylelikle Bingöl ilinin tarihi ve sanatının kökeni hakkında nitelikli bilgilere ulaşılması daha kolay olacaktır.

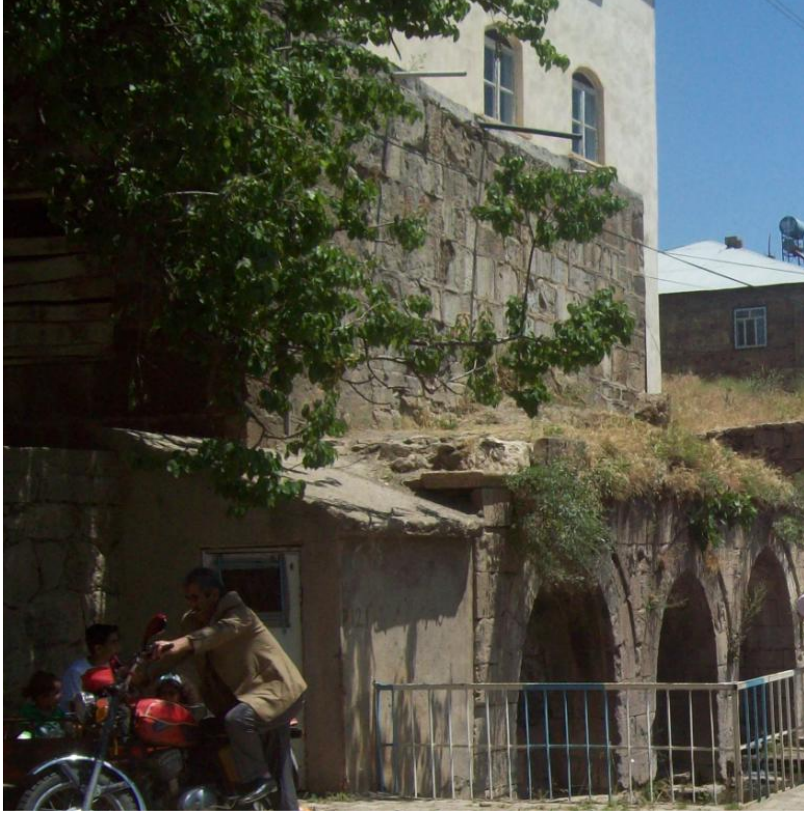
Kaynaklar

- » Akurgal, Ekrem, *Anadolu Kültür Tarihi*, TÜBİTAK, Ankara 1997.
- » Atiya, Aziz S., *Doğu Hıristiyanlığı Tarihi*, (Çev: Nurettin Hiçyılmaz), Doz Yayınları, İstanbul 2005.
- » Aykıt, Dursun Ali, Müslümanların ve Hıristiyanların Ortak Ziyaretgâhlarından Biri Olarak Aya Yorgi (Saint George) Manastırı, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2013, Cilt XVII, Sayı 1, s, 119-134.
- » Basuğuy, Bedrettin *Eyyubiler, el-Melikü's-Sâlih Dönemi*, Siyer Yay, İstanbul. 2017.
- » Bratton, Fred Gladstone, *Yakın Doğu Efsaneleri*, (Çev: Nejat Muallimoğlu), Avcıol Yayınları, İstanbul 2000.
- » Brown, Patricia, *The Role And Symbolism Of The Dragon In Vernacular Saint's Legends, 1200-1500*, Birmingham Üniversitesi Sanat Fakültesi, (Basılmamış Doktora Tezi), Birmingham 1998.
- » Crowford, Harriet, *Sümer ve Sümerler*, (Çev: Nihal Uzan), Londra Arkeoloji Enstitüsü Yayınları, Ankara 2015.
- » Çevrimli, Nilgün, "Değişik İşlevli Bir Grup Madeni Eser Örnekleri Üzerinde Görülen Ejder Figürleri Hakkında Değerlendirme", *Vakıflar Dergisi*, Haziran 2012. Sayı 37, ss. 192,221.
- » Çoruhlu, Yaşar, "İslamiyet'ten Önceki Türk Sanatında Mücadele Sahneleri", *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner İnalca Armağan*, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Armağan Dizisi. 4, Ankara 1993, ss. 117-141.
- » Günay, Günay, Cırcıs, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, Cilt 8, ss. 26.
- » Gür, Durmuş, Salih Yılmaz, "Batı Karadeniz'de Saygı Gören Bazı Azizler "Karadeniz Ereğlisi, Filyos, Safranbolu, Amasra, Bartın, Sinop", *XX. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, 02-05 Kasım 2016, Sakarya Üniversitesi Yayınları Cilt 1, Sakarya 2017, ss. 228-245.
- » Honigmann, Ernst, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, (Çeviren: Fikret Işıltan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1528, İstanbul 1970.
- » Joan, Oates, *Babil*, (Çev: Fatma Çizmeli), Arkadaş Yayınları, Ankara 2015.
- » Kuehn, Sara, *The Dragon In Medieval East Christian And Islamic Art*, Brill, Leiden Boston 2011.
- » Koch, Guntram, *Erken Hıristiyan Sanatı*, (Çev: Ayşe Aydın), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2015.
- » Koçak, Aynur, Serdar Gürçay, "Alevi-Bektaşî Velâyetnâmelerinde "Ejderha" Motifi", *Journal of Analytic Divinity*, Volume 1/1, Ankara Ocak 2017, ss. 34-64.
- » Kramer, Samuel Noah, *Sumerian Mythology A Study Spiritual and Literary Achievement In The Third Millennium B.C.*, Pensilvanya Üniv. Yayınları, Fledelfia 1961.
- » Ocağ, Ahmet Yaşar, "XIII. -XV. Yüzyıllarda Anadolu'da Türk-Hıristiyan Dini Etkileşimler ve Aya Yorgi (Saint Georges) Kültü", *Belleter*, Cilt: LV, sayı 214, Aralık 1991, ss.661-673.
- » Öney, Gönül, "Anadolu Selçuk Sanatında Ejder Figürleri", *Belleter*, Cilt XXXIII, sayı 130, Nisan 1969, ss. 171-216.
- » ———, "Gazneli Saray Süslemelerinin Anadolu Selçuk Saray Süslemelerine Akisleri", *Sanat Tarihi Dergisi 3/3* (Ocak 2016), ss. 123-132.

- » Özger, Yunus, "Akkoyunlu Dönemi Eseri Olarak Bilinen Bir Osmanlı Camii", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, , sayı 21, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2007, ss. 69-80.
- » Pancaroğlu, Oya, "The Itinerant Dragon-Slayer: Forging Paths of Image and Identity in Medieval Anatolia", *Published by: The University of Chicago Press on behalf of the International Center of Medieval Art*, Gesta, Vol. 43, No. 2 (2004), pp. 151-164
- » Sincilar, Thomas Alan, "An Architectural & Archaeological Survey", Volume IV, *The Pindar Press*, London 1990.
- » Tekinalp, Vahit Macit, "Anadolu Selçuklu Sanatı'nda Bizans Sanatı'nın İzleri Ve Hıristiyan Topluluğun Bu Oluşma Katkısı", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, sayı 4, Ankara Temmuz 2017, ss. 95-125.
- » Tiryaki, Sırrı, "Kalkolitik Çağda Anadolu Bölgesi Madenciliklerinin Başlangıç Evreleri", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 7, Cilt 7, Sayı 13, ss. 177-200, Bingöl 2017.
- » Toksoy, Ahmet, "Akkoyunlular ve Erzincan (Uzun Hasan Devrine Kadar)", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi TÜBAR*, 35, Niğde 2014 Bahar, sayı, ss. 241-262.
- » Türkteş, Mevlüt Metin, "Denizli Yöresinde Anlatılan Ejderha (Evrar) Efsaneleri, Yılan Kitabı", (Edit: Emine Gürsoy Naskali), Babil Kitabevi 2014, ss. 481-488.
- » Uykur, Ramazan, "Artuklu Meliki İmâmeddîn Ebu Bekr'in Sikkesinde Ejder/Evren İle Mücadele İkonografisi", *XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, 14-16 Ekim 2009, Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Yayınları No: 1 İstanbul, ss. 647-652.
- » Ünal, Ahmet, *Hititler Devrinde Anadolu*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2005.

Resim 1: Adaklı Kilisesi'nde Bulunan Silik Kitabe (Nebi Butasım-2004)

Resim 2: Adaklı Kilisesi Güneybatı Görüntüsü

İ
S
T
E
M
32/2018

Resim 3: Adaklı Kilisesi Tonozlu Bölüm Girişi

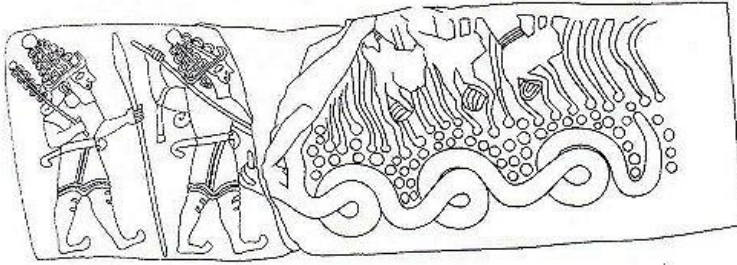
Resim 4: Adaklı Saint George Kilisesi Giriş Kapısı Üzerinde Rölyef

Resim 5: Rölyefin bulunduğu Konsolun Ön Yüzeyi

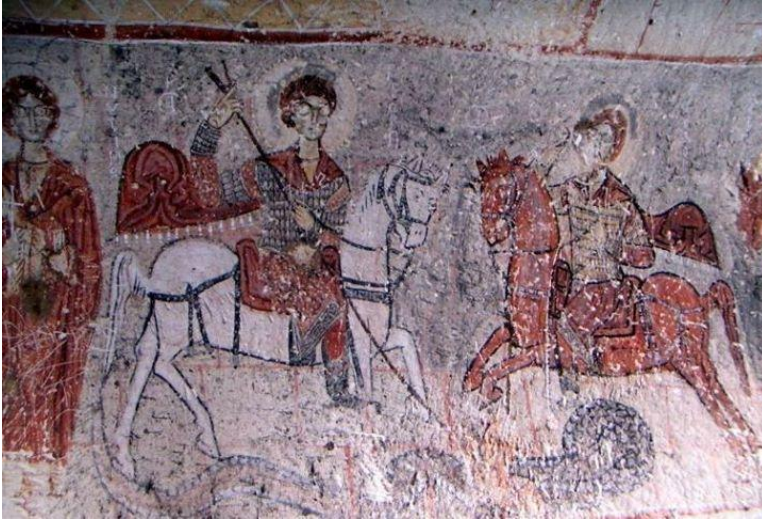

Resim 6: Sümer Mitolojisinde Ninurta-Kur (Tanrı-Ejder) Mücadelesi (Leonard William King Arşivi, erişim: <https://zsitchinindex.wordpress.com/ancient-texts/enuma-elish-the-epic-of-creation/>)

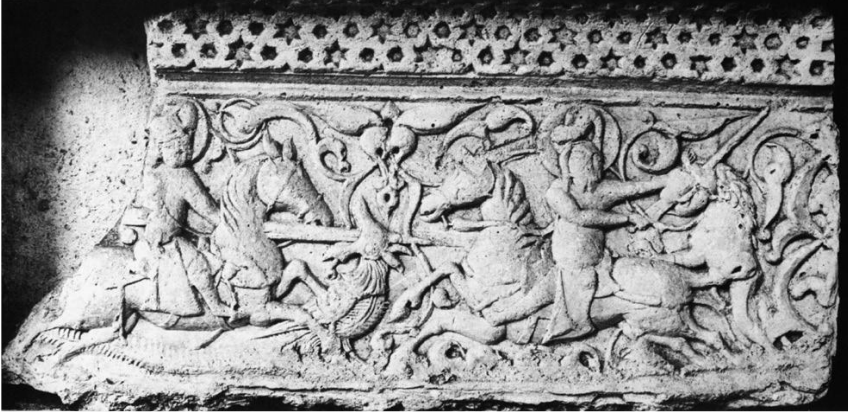

Resim 7: Gök Tanrısı'nın ejderi öldürmesi sahnesi (Malatya Aslantepe kent duvarı kabartması – ankaralı Anadolu Medeniyetleri Müzesi, M.Ö. 1050-850), (Resim: Ekrem Akurgal-Anadolu Kültür Tarihi, s. 221)

İ
S
T
E
M
32/2018

Resim 8: Kapadokya Yılanlı Kilise Duvarında Aziz George Figürü

Resim 9: Konya Alaeddin Köşkü Üzerindeki Alçı Rölyef (Sara Kuehn'den)